

Agnieszka Reszka, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Stosunek Heinricha Heinego do filozofii niemieckiego idealizmu (wybrane zagadnienia)

Heinrich Heine's attitude toward the philosophy of German idealism (selected issues)

STRESZCZENIE:

KRÓTKIE PRZEDSTAWIENIE NIEMIECKIEGO IDEALIZMU I JEGO WPŁYWU NA LITERATURĘ. UKAZANIE WARUNKÓW SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH W NIEMCZECH W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU. ANALIZA STANOWISKA HEINRICH HEINEGO DO FILOZOFII GEORGA WILHELMA FRIEDRICH HEGLA. UKAZANIA EWOLUCJI I TRANSFORMACJI STANOWISKA POETY.

SŁOWA KLUCZOWE:

FILOZOFIA NIEMIECKIEGO IDEALIZMU, POSTĘP, IDEA REWOLUCJI, CYKLIČNOŚĆ PROCESU DZIEJÓW.

ABSTRACT:

SHORT PRESENTATION OF GERMAN IDEALISM AND HIS INFLUENCE ON THE LITERATURE. HIGHLIGHTING THE SOCIAL AND POLITICAL EVENTS OCCURRED IN GERMANY IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY. ANALYSIS OF HEINRICH HEINE'S ATTITUDE TO GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGL'S PHILOSOPHY. SHOWING HOW THE PICTURE HAS EVOLVED AND TRANSFORMED.

KEYWORDS:

GERMAN IDEALISM, PROGRESS, IDEA OF REVOLUTION, CYCLICAL NATURE OF HISTORICAL PROCESS.

Nurty filozoficzne rozwijające się w Niemczech na przełomie XVIII i XIX wieku oraz w pierwszej połowie XIX stulecia wywarły duży wpływ na twórczość literacką epoki romantyzmu i postromantyzmu. Oddziaływanie idei filozoficznych, zwłaszcza dotyczących filozofii dziejów, pojmowania procesów historycznych i idei postępu oraz miejsca religii w życiu społeczeństw i jednostki, wykraczało poza granice państw niemieckich, znajdując zwolenników jak również krytyków w całej Europie.

Do grona poetów i pisarzy, którzy znaleźli się pod wpływem filozofii idealistycznej należał Heinrich Heine (1797-1856). Stosunek poety do nurtów filozoficznych nie jest jednak dostatecznie zbadany. Heine wciąż postrzegany jest jako poeta romantyczny, autor liryków miłosnych. Jego twórczość prozatorską traktuje się natomiast marginalnie. Krytycy Heinego skupiają się przede wszystkim na analizie jego stosunku do kwestii społecznych (socjalizm, marksizm) oraz opisie bieżących wydarzeń politycznych (Heine jako korespondent *Augsburger Allgemeine Zeitung* opisujący wydarzenia mające miejsce we Francji po 1830 roku).

W niemieckiej literaturze przedmiotu trudno znaleźć opracowania poświęcone problemowi stanowiska Heinricha Heinego do filozofii. Spośród badaczy podejmujących częściowo to zagadnienie warto wymienić Waltera Graba, Wolfganga Koßeka, Manfreda Windfuhr'a oraz Helmuta Koopmanna i Albrechta Betza¹. Skupiają się oni przede wszystkim na analizie poglądów Heinego, które dotyczą kwestii historiozoficznych oraz politycznych. Stanowisko poety wobec nurtów filozoficznych zostało zaś przedstawione w pracach Ruth Saueracker-Ritter, Jeana Pierra Lefebvra i Eduarda Krügera². W literaturze polskiej problem ten nie doczekał się jeszcze pełnego opracowania, choć rok 2006 (ogłoszony rokiem Heinego) wpłynął na popularyzację dzieł poety również w Polsce³.

Celem poniższego tekstu jest zaprezentowanie (w zarysie) Heinricha Heinego jako intelektualisty skupionego na kwestiach światopoglądowych, wnikliwie interpretującego zachodzące zmiany polityczne i społeczne. Szczegółowym przedmiotem badań jest stanowisko poety wobec wybranych zagadnień filozofii niemieckiego idealizmu (reprezentowanego przez myśl filozoficzną Georga Wilhelma Friedricha Hegla) ze szcze-

¹ Zob. W. Grab, *Heinrich Heine als politischer Dichter*, Heidelberg 1982; W. Koßek, *Begriff und Bild der Revolution bei Heinrich Heine*, Frankfurt am Main 1982; M. Windfuhr, *Zum Verhältnis von Dichtung und Politik bei Heinrich Heine*, [w:] „Heine Jahrbuch” 1985 nr 24, s. 103-122; H. Koopmann, *Freiheitssonne und Revolutionsgewitter. Reflexe der Französischen Revolution im literarischen Deutschland zwischen 1789 und 1840*, Tübingen 1989; A. Betz, *Ästhetik und Politik. Heinrich Heines Prosa*, München 1971.

² Por. R. Saueracker-Ritter, *Heinrich Heines Verhältnis zur Philosophie*, München 1974; J.P. Lefebvre, *Der gute Trommler. Heines Beziehung zu Hegel*, Hamburg 1986; E. Krüger, *Heine und Hegel. Dichtung, Philosophie und Politik bei Heinrich Heine*, Kronberg 1977.

³ Wśród polskich opracowań dotyczących życia i twórczości Heinricha Heinego na uwagę zasługują: N. Honsza, „O Niemcy. Kraj dębów i tępoty”. *Heinrich Heine: (nie)szczęście literatury niemieckiej*, [w:] „Zbliżenia interkulturowe” pismo Wyższej Szkoły Studiów Międzynarodowych 2010 nr 8, s. 7-35; Tenże, „O wolności, jesteś złym snem!”, [w:] „Zbliżenia interkulturowe...”, 2011 nr 9, s. 7-44; Tenże, „Syn rewolucji przeprawił się przez Ren, pijany entuzjazmem”, [w:] „Zbliżenia interkulturowe...”, 2011 nr 10, s. 7-19.

Utwory Heinricha Heinego, zwłaszcza proza, są wartościowym źródłem informacji nie tylko dla literaturoznawców, ale także dla historyków, badaczy epoki ponieważ są one formą dyskursu z istniejącymi nurtami artystycznymi, ideologiami politycznymi oraz systemami filozoficznymi. Twórczość poety zajmuje ważne miejsce w literaturze niemieckiej.

gólnym uwzględnieniem ewolucji jego poglądów, na którą wpływ miały wydarzenia polityczne zachodzące w Europie w pierwszej połowie XIX wieku. Z twórczości Heinego (głównie z utworów pisanych prozą, m.in. eseje filozoficzne i historiozoficzne oraz listy i wspomnienia z odbytych podróży) wydobyte zostaną głównie kwestie dotyczące postępu w dziejach ludzkości, idei rewolucji oraz cykliczności procesów dziejowych.

Utwory Heinricha Heinego, zwłaszcza proza, są wartościowym źródłem informacji nie tylko dla literaturoznawców, ale także dla historyków, badaczy epoki ponieważ są one formą dyskursu z istniejącymi nurtami artystycznymi, ideologiami politycznymi oraz systemami filozoficznymi. Twórczość poety zajmuje ważne miejsce w literaturze niemieckiej. Żydowskie pochodzenie Heinego, konwersja na wyznanie ewangelickie oraz poczucie wyobcowania i choroba wpłynęły na jego sposób analizowania i ocenę zachodzących wydarzeń oraz ewolucję poglądów filozoficznych. Wiara w wartości humanistyczne, emancypację ludzkości (określenie Heinego), a także przekonanie o nieprzerwanym postępie dziejów, stały się motywami przewodnimi twórczości Heinego. Wpływ na ewolucję poglądów poety miały jego osobiste doświadczenia i przeżycia.

Podczas studiów prawniczych Heinrich Heine uczestniczył w zajęciach wybitnych filozofów, teologów oraz teoretyków prawa. W Bonn (studia rozpoczęte w 1819 roku) był słuchaczem wykładów, które prowadził Ernst Moritz Arndt oraz August Wilhelm Schlegel. W latach 1821-1823 kontynuował studia w Berlinie. Uniwersytet Berliński należał w tym czasie do najlepszych i najbardziej postępowych uczelni Niemiec, a nawet Europy⁴.

Pobyt w Berlinie był okresem kształtowania poglądów poety. Umożliwił mu również dostęp do elity intelektualnej Niemiec. W salonach prowadzonych przez Elise von Hohenhausen i Rahel Varnhagen spotykał znane i wpływowe osobistości tego okresu (bywali tam m.in.: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Friedrich Schleiermacher, Alexander von Humboldt, Adalbert von Chamisso)⁵. Zwłaszcza spotkania z Heglem oraz udział

⁴ J.L. Sammons, *Heinrich Heine*, Stuttgart 1991, s. 25.

⁵ R. Schnell, *Heinrich Heine zur Einführung*, Hamburg 1996, s. 22.

w jego wykładach (filozofia przyrody, prawa, historii, estetyka, filozofia religii i historia filozofii) wpłynęły na ukształtowanie się światopoglądu poety, jego otwarty stosunek do procesów historycznych i zmian politycznych. Pod wpływem przemian politycznych i społecznych zachodzących w pierwszej połowie XIX wieku, Heine stał się bardziej krytycznym uczestnikiem dyskursu filozoficznego.

Istotny wpływ na rozpowszechnianie się założeń filozofii idealistycznej miała sytuacja polityczna i społeczna w Niemczech. Wielka Rewolucja Francuska (1789) wywołała zmiany nie tylko w odniesieniu do państwa i społeczeństwa francuskiego, ale także wpłynęła na kierunek zmian w większości państw europejskich⁶. Wojny napoleońskie a w ich następstwie wzmocnienie pozycji Francji spowodowało uzależnienie polityczne części terytorium państw niemieckich od władzy Napoleona. W 1806 roku powołał on do istnienia Związek Reński, w skład którego weszły południowoniemieckie państwa. Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego przestało istnieć. W założeniach Napoleona nowo utworzony organizm państwowy miał być politycznie i militarnie podporządkowany Francji. Jego głównym celem było zapewnienie hegemonicznej pozycji Francji oraz zagwarantowanie bezpieczeństwa w przypadku konfliktu zbrojnego z Anglią lub carską Rosją. Prusy i Austria miały zachować postawę neutralną⁷.

Okres hegemonii Napoleona w państwach niemieckich, mimo sprzeciwu, który wywołał (do obalenia obcej zwierzchności i ustanowienia nowego, niemieckiego porządku nawoływał m.in. Johann Gottlieb Fichte⁸), był jednocześnie czasem ważnych reform w dziedzinie prawodawstwa, administracji oraz w sferze społecznej. Zdaniem Thomasa Nipperdeya, był to czas tworzenia podwalin nowoczesnego państwa i społeczeństwa niemieckiego. Wprowadzone zmiany wpłynęły na los państw niemieckich aż do lat sześćdziesiątych XIX wieku⁹. Największym osiągnięciem cesarza było uproszczenie struktury politycznej państw niemieckich. Przed wojnami koalicyjnymi Niemcy składały się z ponad trzystu państw różnej wielkości. Napoleon znacznie zmniejszył tę liczbę (do mniej niż pięćdziesięciu)¹⁰.

Po klęsce Napoleona proces zjednoczenia i ujednoczenia państw niemieckich był kontynuowany. Kongres Wiedeński zdecydował o utworzeniu trzydziestu ośmiu państw, które wraz z niemiecką częścią cesarstwa austriackiego weszły w skład Związku Niemieckiego. Centralnym jego organem stała się rada związkowa (Bundestag) składająca się z przedstawicieli poszczególnych państw. Miała ona swoją siedzibę we Frankfurcie nad Menem. Instytucja ta nie była parlamentem i nie miała żadnej władzy, pełniła jedynie funkcje reprezentacyjne, dyplomatyczne¹¹.

⁶ Por. A. Reszka, *Heinrich Heines Einstellung zu Frankreich*, praca magisterska, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, 2004.

⁷ Zob. *Deutsche Geschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, red. M. Vogt, Stuttgart-Weimar 1997, s. 399-400.

⁸ Tamże, s. 404.

⁹ Por. T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München 1991, s. 13.

¹⁰ Zob. G. A. Craig, *Geschichte Europas 1815-1980. Von Wiener Kongreß bis zur Gegenwart*, München 1989, s. 55.

¹¹ Tamże, s. 55-56.

Istotny wpływ na rozpowszechnianie się założeń filozofii idealistycznej miała sytuacja polityczna i społeczna w Niemczech. Wielka Rewolucja Francuska (1789) wywołała zmiany nie tylko w odniesieniu do państwa i społeczeństwa francuskiego, ale także wpłynęła na kierunek zmian w większości państw europejskich.

Wiara w idee rewolucji, w wolność obywatelską i równość wobec prawa załamała się po 1815 roku. Kongres Wiedeński z politycznymi ustaleniami i prawnymi regulacjami oznaczał powrót do konserwatywnej formy rządów. Dążono do przywrócenia *status quo* sprzed rewolucji francuskiej. Stabilizacja konserwatywnego porządku politycznego i społecznego oraz legitymizacja władzy stały się najważniejszymi zadaniami mocarstw koalicyjnych (Prusy, Austria, Rosja, Wielka Brytania). Nowe liberalne idee oraz żądania społeczno-polityczne były zwalczane, a ich zwolennicy prześladowani. W Niemczech rozpoczął się okres denuncjacji, tajnych procesów oraz ograniczenia swobód obywatelskich (postanowienia karlsbadzkie, zakaz zgromadzeń, cenzura prasy i ograniczenie wolności słowa).

Wybuch rewolucji lipcowej (Paryż 1830) w kręgach intelektualistów niemieckich ponownie obudził nadzieje na reformę systemu państwowego, utworzenie parlamentu i ogłoszenie konstytucji. Domagano się zjednoczenia państw niemieckich i demokratyzacji ustroju państwowego. Wśród państw członkowskich Związku Niemieckiego było jednak zbyt dużo różnic, aby mógł dokonać się (zamknąć się) proces zjednoczenia. Hasła liberalizacji prawa napotykały także na opór ze strony mocarstw. Karl von Clausewitz, jeden z pruskich generałów, podsumowując wydarzenia polityczne tego okresu stwierdził: „Deutschland kann nur auf einem Weg zur politischen Einheit gelangen; dieser ist das Schwert, wenn einer seiner Staaten alle anderen unterjocht”¹². Państwami zdolnymi narzucić polityczne zjednoczenie były Prusy i Austria.

Po roku 1815 Prusy wydawały się być nowoczesnym państwem z dobrze funkcjonującym systemem administracyjnym, posiadającym postępowe regulacje prawne. Przeprowadzono decentralizację zarządzania okręgami, wprowadzono liczne reformy: agrarną (zniesienie pańszczyzny), wojskową, reformę dotyczącą praw miejskich oraz podatków, a także reformę systemu edukacji (powszechne wykształcenie podstawowe)¹³.

¹² Cyt. za: G. A. Craig, dz. cyt., s. 56: „Niemcy można zjednoczyć politycznie tylko w jeden sposób; jest nim miecz, nastąpi to wtedy, gdy jedno z państw niemieckich ujarzmi inne.” (przeł. Agnieszka Reszka, dalej: A.R.)

¹³ T. Nipperdey, dz. cyt., s. 313-315.

PRZESTRZENIE KULTURY

Z czasem okazało się jednak, iż przeprowadzone działania są niewystarczające, a państwo pruskie tylko pozornie jest liberalne i postępowe. Zmiany zostały ograniczone do określonych obszarów. Próby oporu i żądania dalszej modernizacji i złagodzenia represji było natychmiast zwalczane. Panowała cenzura. Prusy zamieniły się w państwo policyjne i militarne z rosnącą w siłę oraz znaczenie nową grupą społeczną i zawodową – urzędnikami¹⁴.

Drugim państwem niemieckim o pozycji mocarstwowej była Austria. Cesarstwo stanowiło konglomerat różnych terytoriów i narodów. Mimo podejmowanych prób, duże zróżnicowanie uniemożliwiało centralizację systemu zarządzania i w przyszłości stało się elementem rozsadzającym wewnątrznie cesarstwo Habsburgów. Podobnie jak w Prusach, istotne znaczenie zaczęła odgrywać grupa urzędników administracji cesarstwa. Celem nadrzędnym stało się zapewnienie stabilności i konserwatywnego ustroju oraz zachowanie struktur społecznych. Liberalne hasła były zwalczane a opozycja prześladowana. Postęp techniczny i industrializacja wymuszały jedynie ograniczone zmiany.

Proces transformacji społeczeństwa państw niemieckich, rozwój przemysłu i reformy agrarne spowodowały zmiany stosunków społecznych i wzmocniły dążenia wolnościowe i demokratyczne w Niemczech. Wydarzenia rozgrywane się w latach trzydziestych (rewolucja rozpoczęta we Francji, która wywarła wpływ na inne państwa Europy) i czterdziestych (Wiosna Ludów) wpłynęły także na przemiany w państwach niemieckich. Ważną rolę w głoszeniu i propagowaniu hasel postępowych mieli intelektualiści, literaci i tworząca się grupa zawodowa dziennikarzy zaangażowanych społecznie i politycznie. Oceniając rozgrywane się wydarzenia, zajmowali również stanowisko wobec istniejących ideologii i systemów filozoficznych.

Idealizm niemiecki nawiązywał do zachodzących zmian, starał się wyjaśniać procesy dziejowe i ułatwiać analizę otaczającej rzeczywistości. Wychodząc od Immanuela Kanta i założeń jego krytyki, przechodząc do kontynuatora kantyzyzmu Johanna Gottlieba Fichtego, a następnie do systemów filozoficznych stworzonych przez Friedricha Wilhelma Josepha Schellinga i Georga Wilhelma Friedricha Hegla, interpretowano rozgrywane się wydarzenia historyczne w powiązaniu z kategoriami myśli i bytu. Zastanawiano się nad funkcjonowaniem idei, cykliczności procesów dziejowych, relacji między rozumem, poznaniem i uczuciem, a także absolutem i miejscem Boga w życiu człowieka.

Do grona intelektualistów analizujących historię i zachodzące procesy polityczne z perspektywy dialektycznej należał Heinrich Heine. W centrum jego zainteresowań znalazła się idea nieustannego postępu, rewolucji i cyklicznego powtarzania się wydarzeń historycznych. Momentem przełomowym był, według Heinego, rok 1789 i następstwa wydarzeń francuskich w dziejach Europy. Francja stała się wzorem dla innych państw i narodów, była krajem prawdziwej wolności („das geweihte Land der Freiheit”¹⁵). Radykalne zmiany, które przeprowadzono po obaleniu monarchii, rozpoczęły nowy etap w dziejach świata i zainicjowały, według Heinego, wojnę wyzwoleniczą

---

¹⁴ Tamże, s. 334-336.

ludzkości. Poeta uczestniczył w niej jako żołnierz wyzwalający ludzkość ze skostnienia i marazmu: „Aber ein Schwert sollt ihr mir auf den Sarg legen; denn ich war ein braver Soldat im Befreiungskriege der Menschheit”¹⁶.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel w swoich wykładach o filozofii dziejów i historii filozofii, przedstawił interpretację rewolucji francuskiej. Starał się dotrzeć do istoty mechanizmów kierujących rewolucją oraz znaczenia wydarzeń roku 1789 dla historii Europy. Przewrót polityczny, pierwotnie ograniczony do Francji, okazał się mieć poważne konsekwencje, które wpłynęły na los innych państw i narodów. Rewolucja, podobnego zdania był Heinrich Heine, osiągnęła wymiar uniwersalny¹⁷.

Hegel zwrócił uwagę na genezę przewrotów rewolucyjnych. Jedną z głównych przyczyn, która doprowadziła do powstania (wybuchu rewolucji), były dramatyczne warunki polityczno-społeczne panujące we Francji w drugiej połowie XVIII wieku:

„Man muß ein Bild von dem horriblen Zustand der Gesellschaft, dem Elend, der Niedertüchtigkeit in Frankreich haben, um das Verdienst zu erkennen, das sie hatten. Jetzt kann die Heuchelei, die Frömmelei, die Tyrannei, die sich ihres Raubs beraubt sieht, der Schwachsinn können sagen, sie haben die Religion, Staat und Sitten angegriffen. Welche Religion! Nicht durch Luther gereinigt, – der schmäählichste Aberglaube, Pfaffentum, Dummheit, Verworfenheit der Gesinnung, vornehmlich das Reichtum-Verprassen und Schwelgen in zeitlichen Gütern, beim öffentlichen Elend. Welcher Staat! Die blindeste Herrschaft der Minister und ihrer Dirnen, Weiber, Kammerdiener; so daß ein ungeheures Heer von kleinen Tyrannen und Müßiggängern es für ein göttliches Recht ansahen”¹⁸.

Zanim pojawił się czyn, istniała już myśl, pojęcie rewolucji. Interpretacja problemów dotyczących otaczającej człowieka rzeczywistości, powinna odnosić się do ich filozoficznego podłoża. Procesy dziejowe prowadzące do zmian politycznych i społecznych są wtórne, rozwijają się na bazie systemów filozoficznych, jako kontynuacja idei:

„Kantische, Fichtesche und Schellingsche Philosophie. In diesen Philosophien ist die Revolution als in der Form des Gedankens niedergelegt und ausgesprochen, zu welcher der Geist in der letzteren Zeit in Deutschland fortgeschritten ist; ihre Folge enthält den Gang, welchen das Denken genommen hat. An dieser großen Epoche in der Weltgeschichte, deren innerstes Wesen begriffen wird in der Weltgeschichte, haben nur diese zwei Völker teilgenommen, das

¹⁵ H. Heine, *Englische Fragmente. XI. Die Befreiung*, w: H. Heine, *Werke und Briefe*, Berlin 1961-1964, t. III, s. 488.

¹⁶ Tenże, *Reise von München nach Genua. Kapitel XXXI*, dz. cyt., t. III, s. 265: „Na moim grobie powinien zostać położony miecz, ponieważ byłem odważnym żołnierzem w wojnie wyzwoleniczej ludzkości” (przeł. A.R.).

¹⁷ Zob. H. Koopmann, *Freiheitssonne und Revolutionsgewitter. Reflexe der Französischen Revolution im literarischen Deutschland zwischen 1789 und 1840*, Tübingen 1989, s. 208.

¹⁸ G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, [w:] G.W.F. Hegel, *Werke in zwanzig Bänden*, t. XX, Frankfurt am Main 1986, s. 296: „Należy mieć świadomość tego, w jak okropnych warunkach żyło społeczeństwo, jaka bieda i podłość panowała we Francji, aby zrozumieć właściwie zasługi Francuzów. Teraz obłuda, fałszywa pobożność, tyrania i głupota mogą czuć się pozabawione swoich łupów, oni [Francuzi] zaatakowali religię, państwo i obyczaje. Jaka to religia! Nie oczyszczona przez Luthra, – najbardziej haniebne zabobony, klerikalizm, głupota, deprawacja postawy moralnej, zwłaszcza trwonienie bogactw i pławienie się w dobrach doczesnych przy jednoczesnej biedzie publicznej. Jakie to państwo! Ślepa władza ministrów i ich prostytutek, kobiet, kamerdynerów, ogromna armia tyranów i próżniaków uważana za rządzącą zgodnie z prawem boskim” (przeł. A.R.).

deutsche und das französische Volk, so sehr sie entgegengesetzt sind, oder gerade weil sie entgegengesetzt sind. Die anderen Nationen haben keinen Teil daran genommen, wohl ihre Regierungen, auch die Völker, politisch, aber nicht innerlich. In Deutschland ist dies Prinzip als Gedanke, Geist, Begriff, in Frankreich in die Wirklichkeit hinausgestürmt"¹⁹.

Heinrich Heine dostrzegał również ważną rolę filozofii niemieckiej w kształtowaniu nowego porządku dziejów. W Niemczech pojawiła się idea rewolucji, która później została wykorzystana w innych państwach i tam zrealizowana. Nie oznacza to jednak, iż Niemcy zatrzymały się w połowie drogi i postęp został wstrzymany. Myśl znajdzie, zdaniem poety, kontynuatorów i w przyszłości zostanie urzeczywistniona:

„Der Gedanke geht der Tat voraus, wie der Blitz dem Donner. Der deutscher Donner ist freilich auch ein Deutscher und ist nicht sehr gelenkig und kommt etwas langsam herangerollt; aber kommen wird er, [...] ehe die Stunde erscheint, wo dort die Schar der Gladiatoren anlangt, die auf Tod und Leben kämpfen sollen”²⁰.

Idea rewolucji, według Hegla, ma znaczenie uniwersalne, jest wspólna dla procesu kształtowania się historii i dziejów świata. Jej celem jest wolność, wyzwolenie z ograniczeń politycznych, społecznych, religijnych jak również moralnych:

„Bis hierher ist das Bewußtsein gekommen, und dies sind die Hauptmomente der Form, in welcher das Prinzip der Freiheit sich verwirklicht hat, denn die Weltgeschichte ist nichts als die Entwicklung des Begriffes der Freiheit. [...] Die Philosophie hat es nur mit dem Glanze der Idee zu tun, die sich in der Weltgeschichte spiegelt. Aus dem Überdruß an den Bewegungen der unmittelbaren Leidenschaften in der Wirklichkeit macht sich die Philosophie zur Betrachtung heraus; ihr Interesse ist, den Entwicklungsgang der sich verwirklichenden Idee zu erkennen, und zwar der Idee der Freiheit, welche nur ist als Bewußtsein der Freiheit”²¹.

Nawiązując do myśli Hegla, Heinrich Heine stwierdził, iż rewolucja francuska jest formą przeniesienia idei filozofii niemieckiej na grunt francuski: „[...] unsere deutsche Philosophie sei nichts anders als der Traum der französischen Revolution”²². Ma więc

¹⁹ Tamże, s. 314: „Filozofia Kanta, Fichtego, Schellinga. W tych filozofiach rewolucja jest wyłożona i przedstawiona w formie myśli, do której duch zbliżył się w ostatnim czasie w Niemczech, jej następstwo zawiera tok wydarzeń, który obrało myślenie. W tej doniosłej epoce w dziejach świata, której najgłębsza istota została ujęta w historii świata, tylko dwa narody wzięły udział, niemiecki i francuski naród, mimo lub właśnie z powodu ich wrogości. Inne narody nie uczestniczyły w tych wydarzeniach, rządy i społeczeństwa zaangażowane były tylko politycznie, ale nie duchowo. W Niemczech zasada ta jest rozumiana jako myśl, duch, pojęcie, we Francji natomiast została urzeczywistniona” (przeł. A.R.).

²⁰ H. Heine, *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland. Drittes Buch*, dz. cyt., t. V, s. 307: „Myśl wyprzedza czyn, tak jak błyskawica grzmot. Niemiecki grzmot nie jest tak zwinny i nadchodzi powoli, ale kiedyś nadejdzie, [...] zanim minie godzina, zbierze się oddział gladiatorów, którzy będą walczyć na śmierć i życie” (przeł. A.R.).

²¹ G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, dz. cyt., t. XII, s. 539-540: „Dochodzimy do momentu, w którym należy przedstawić formę, w której realizuje się zasada wolności, ponieważ historia świata jest niczym innym jak rozwojem idei wolności. [...] Filozofia zajmuje się tylko warstwą zewnętrzną idei, która odzwierciedla się w historii świata. Zmiany zachodzące w otaczającym świecie, są przedmiotem badań filozofii; jej celem jest poznanie procesu rozwoju, realizacji idei, szczególnie idei wolności, która jest tylko odczuciem wolności” (przeł. A.R.).

²² H. Heine, *Einleitung zu „Kahldorf über den Adel 56n Briefen an den Grafen M. von Moltke”*, dz. cyt., t. IV, s. 276: „(...) nasza niemiecka filozofia jest niczym innym jak marzeniem rewolucji francuskiej” (przeł. A.R.).

Zarówno dla Heinego jak również dla wielu filozofów niemieckich ważnym, brzemienne w skutki momentem w historii Europy było rozpoczęcie działań zbrojnych przez Napoleona Bonapartego. Wojny cesarskiej Francji były kontynuacją wydarzeń z 1789 roku. Hegel sympatyzował z Napoleonem i jego dążeniami do utrwalenia władzy państwowej opartej na zreformowanym systemie prawnym i administracyjnym.

wymiar uniwersalny jako kolejna faza ewolucji dziejów. Poeta zgadza się ze stanowiskiem Hegla, iż myśl filozoficzna zawiera w sobie dążenia wolnościowe ludzi.

Zarówno dla Heinego jak również dla wielu filozofów niemieckich ważnym, brzemienne w skutki momentem w historii Europy było rozpoczęcie działań zbrojnych przez Napoleona Bonapartego. Wojny cesarskiej Francji były kontynuacją wydarzeń z 1789 roku. Hegel sympatyzował z Napoleonem i jego dążeniami do utrwalenia władzy państwowej opartej na zreformowanym systemie prawnym i administracyjnym. W wykładach z filozofii realnej porównywał cesarza z mitycznym Tezeuszem, który zorganizował państwo przez podporządkowanie partykularnych sił jednolitej władzy. W *Fenomenologii ducha* stwierdził, iż po rozpanoszeniu się indywidualnych działań („zwierzęcego królestwa ducha”) występuje „rozum nadający prawa” w postaci „bezprawia tyranii” i arbitralnej decyzji²³. Hegel zwracał uwagę na znaczenie kodyfikacji oraz konieczność regulacji w sferze socjalnej, nawet jeśli ogranicza to w pewnym stopniu wolność jednostki²⁴.

Znaczenie działań podjętych przez Napoleona Bonapartego i jego wpływu (pozytywnego i negatywnego) na rozwój wydarzeń w Niemczech dostrzegł także Heinrich Heine. Wspominając cesarza pisał z tęsknotą: „Denke ich an den großen Kaiser, so wird es in meinem Gedächtnisse wieder recht sommergrün und goldig”²⁵. Poeta traktował Napoleona Bonapartego jako symbol, który „einer mächtigen Hand” („władczą ręką”, przeł. A.R.) pokona niemiecką pasywność i anarchię, a następnie doprowadzi do pojednania narodów²⁶.

²³ Por. Z. Kuderewicz, *Hegel i jego uczniowie*, Warszawa 1984, s. 27.

²⁴ Zob. M.J. Siemek, *Hegel i filozofia*, Warszawa 1998, s. 14-18, 91-101.

²⁵ H. Heine, *Ideen. Das Buch Le Grand. Kapitel VII*, dz. cyt., t. III, s. 151: „Kiedy wspominam wielkiego cesarza, w mojej pamięci ponownie pojawia się kolor jasnozielony i złoty” (przeł. A.R.).

²⁶ Tamże, s. 153.

Okres restauracji i legitymizacji władzy, który nastąpił po Kongresie Wiedeńskim był jedynie momentem chwilowego wyciszenia hasel wolnościowych. Wydarzenia paryskie z 1830 roku ponownie wywołały reakcję w części państw europejskich i ożywiły dążenia demokratyczne w Niemczech. Heine wierzył w cykliczność rewolucji i jej duchowy charakter. Odwoływał się do dzieła Martina Luthra, jego kontynuatora Gottholda Ephraima Lessinga, a następnie ideowej wykładni rewolucji stworzonej przez Immanuela Kanta i Georga Wilhelma Friedricha Hegla²⁷.

Momentem przełomowym dla kształtowania nowej świadomości, który zdaniem Heinego bardzo istotnie wpłynął na historię świata, było wystąpienie Martina Luthra. Wpływ na powstanie i rozwój niemieckiej filozoficzno-duchowej rewolucji miała reformacja, która była reakcją na źle pojmowany katolicyzm. Poeta nie zgadzał się z panteistyczną i dialektyczną wizją Boga. Heine, który krytycznie oceniał poglądy Hegla na temat Boga i religii, postulował utworzenie nowej „prawdziwej” religii („die wahre Religion”), która będzie kontynuować dzieło reformacji²⁸.

W twórczości Heinricha Heinego ważne miejsce zajmuje także badanie wzajemnych relacji między systemami filozoficznymi. Wydarzenia polityczne oraz osobiste przeżycia poety – wpłynęły na bardziej krytyczny stosunek do otaczającej rzeczywistości. Heine dostrzegł nieścisłości i sprzeczności w filozofii niemieckiego idealizmu. Opisywał również relacje między poszczególnymi jego ideologami:

„Herr Schelling setzte die Natur wieder ein in ihre legitimen Rechte, er strebte nach einer Versöhnung von Geist und Natur, er wollte beide wieder vereinen in der ewigen Weltseele. Er restaurierte jene große Naturphilosophie, die wir bei den altgriechischen Philosophen finden, (...) Er restaurierte jene große Naturphilosophie, die, aus der alten, phantheistischen Religion der Deutschen heimlich emporkeimend, (...) Doch da hat ihn die öffentliche Vernunft nicht länger geduldet, er wurde schmachlich herabgestoßen vom Throne des Gedankens, Hegel, sein Majordmus, nahm ihm die Krone vom Haupt, und schor ihn, und der entsetzte Schelling lebte seitdem wie ein armseliges Mönchlein zu München”²⁹.

Ewolucja poglądów Heinego polegała również na zmianie stanowiska wobec Hegla. Poeta zaczął go postrzegać bardziej jako teoretyka prawa, stosunków polityczno-społecznych i badacza struktur państwowych niż filozofa, twórcę systemu ideowego. Odnoząc się do Hegla nawiązywał do jego filozofii politycznej i kwestii religijnych³⁰. Heine inaczej pojmował ideę rewolucji. Miała ona być etapem przejściowym w dziejach ludzkości. Celem postępu było stworzenie społeczeństwa kierującego się humanistycznymi

²⁷ Zob. H. Koopmann, dz. cyt., s. 216.

²⁸ Por. R. Saueracker-Ritter, *Heinrich Heines Verhältnis zur Philosophie*, München 1974, s. 51-53.

²⁹ H. Heine, *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, dz. cyt., s. 303: „Schelling przywrócił naturze jej prawa, dążył do pogodzenia ducha i przyrody, pragnął je pogodzić w odwiecznej duszy świata, przywrócił do życia filozofię przyrody, którą odnajdujemy u filozofów greckich, (...) Tą filozofię przyrody, która wywodzi się z dawnych panteistycznych religii niemieckich, (...) Mimo tego powszechny rozum nie mógł go już znieść i został haniebnie obalony z tronu myśli, Hegel jego majordomus pozbawił go korony i przepędził, przerażony Schelling żył od tego momentu w Monachium jak ubogi mnich” (przeł. A.R.).

³⁰ Por. R. Saueracker-Ritter, dz. cyt., s. 89-90.

wartościami, pozbawionego uprzedzeń i nie ograniczającego wolności jednostki. Sympatyzowanie poety z lewicowymi ugrupowaniami prowadziło jednak do nadużyć interpretacyjnych – Heine, wbrew swej woli, postrzegany był jako orędownik socjalizmu, a nawet marksizmu. Koncentrowanie się na prawach jednostki i jej relacjach z absolutem spowodowało, iż poeta zaczął inaczej niż zwolennicy heglizmu postrzegać postęp oraz mechanizmy wpływające na rozwój dziejów i ich wzajemne relacje.

Poeta interpretując procesy historyczne i zachodzące zmiany polityczno-społeczne porównywał je z ewolucją poglądów filozoficznych. Wydarzenia, które nastąpiły po rewolucji francuskiej z 1789 roku były konsekwencją rozwoju myśli filozoficznej:

„So hatten wir den Bruch mit dem Bestehenden und der Überlieferung im Reiche des Gedankens, ebenso wie die Franzosen im Gebiete der Gesellschaft, um die Kritik der reinen Vernunft sammelten sich unsere philosophischen Jakobiner, die nichts gelten ließen, als was jener Kritik standhielt, Kant war unser Robespierre – Nachher kam Fichte mit seinem Ich, der Napoleon der Philosophie, die höchste Liebe und der höchste Egoismus, die Alleinherrschaft des Gedankens, der souveräne Wille, der ein schnelles Universalreich improvisierte, das ebenso schnell wieder verschwand, der despotische, schauerlich einsame Idealismus – Unter seinem konsequenten Tritte erseufzten die geheimen Blumen, die von der Kantischen Guillotine noch verschont geblieben oder seitdem unbemerkt hervorgeblüht waren, die unterdrückten Erdgeister regten sich, der Boden zitterte, die Contrerevolution brach aus, und unter Schelling erhielt die Vergangenheit mit ihren traditionellen Interessen wieder Anerkennung, sogar Entschädigung, und in der neuen Restauration, in der Naturphilosophie, wirtschafteten wieder die grauen Emigranten, die gegen die Herrschaft der Vernunft und der Idee beständig intrigiert, der Mystizismus, der Pietismus, der Jesuitismus, die Legitimität, die Romantik, die Deutschtümelei, die Gemütlichkeit – bis Hegel, der Orleans der Philosophie, eine neues Regiment begründete oder vielmehr ordnete, ein eklektisches Regiment, worin er freilich selber wenig bedeutet, dem er aber an die Spitze gestellt ist, [...] verfassungsmäßige Stellung anweist”³¹.

Heine był świadomy nieuchronności zmian, stałej ewolucji dziejów człowieka. Przedstawiona w zarysie historia filozofii w Niemczech miała symbolizować procesy historyczne przebiegające równoległe do zmian zachodzących w sferze ideologicznej. Czyn był konsekwencją myśli, jednak jego następstw nie powinno się ograniczać jedynie do sfery państwowej, prawnej lecz dostrzec także jego oddziaływanie na kwestie światopoglądowe, wyznaniowe i relacje międzyludzkie.

---

³¹ H. Heine, *Einleitung zu „Kahldorf über den Adel...“*, dz. cyt., s. 276: „Tak więc mieliśmy zerwanie ze stanem istniejącym i przekaz w dziedzinie myśli, tak samo jak Francuzi w obszarze społecznym, wokół krytyki czystego rozumu zebrali się Jakobini w dziedzinie filozofii, którzy byli przekonani o swojej racji, Kant był naszym Robespierrem – Po nim pojawił się Fichte ze swoim Ja, Napoleon filozofii, największa miłość i największy egoizm, autokracja myśli, niezależna wola, która udawała uniwersum, które równie szybko minęło, nadszedł wreszcie despotyczny, strasznie osamotniony idealizm – wraz z nim pojawiały się tajemne kwiaty, które gilotyna Kanta oszczędziła lub które pozostały niezauważone, uciśnione duchy poruszyły się, a ziemia zadrżała i wybuchła kontrrewolucja – kiedy pojawił się Schelling przeszłość ponownie zyskała uznanie i rekompensatę, w nowej epoce restauracji, w filozofii naturalnej zajęcie odzyskali byli emigranci, którzy intrygowali wcześniej przeciwko rozumowi, mistycyzm, pietyzm, jezuityzm, legitymizacja, romantyzm, nacjonalizm niemiecki – aż do Hegla, Orleańczyka filozofii, pojawił się nowy eklektyczny oddział, który zaczął rządzić, choć nie miał w nim [Hegel] żadnej władzy, to jednak ustanowiono go przywódcą [...] który stworzył trwałe podstawy” (przeł. A.R.).

Podsumowując należy stwierdzić, iż Heinrich Heine nie powinien być postrzegany jedynie jako poeta. Analiza utworów wskazuje na jego zainteresowania społeczne oraz historyzoficzne. Wyrastając w duchu niemieckiej szkoły romantycznej, przejął również główne założenia ideologiczne tego okresu. Filozofia idealizmu niemieckiego wywarła duży wpływ na kształtowanie światopoglądu w pierwszej połowie XIX wieku. Przedstawiciele świata kultury i sztuki, zwłaszcza politycznie i społecznie zaangażowani poeci i pisarze, analizowali proces dziejowy z dialektycznego punktu widzenia. Do grona postępowych intelektualistów należał również Heinrich Heine, uważany za wyjątkowego poetę i pisarza, nie poddającego się powszechnie panującym konwencjom. Jego twórczość ceniona jest za wrażliwość i otwartość na kwestie społeczne, za niezwykłą umiejętność postrzegania rzeczywistości w odniesieniu do ogólnych procesów dziejowych.

Powyższy tekst jest próbą ukazania w zarysie głównych punktów odniesienia Heinego do zagadnień filozofii idealistycznej (przede wszystkim heglizmu). Główną uwagę skupiono na kwestiach dotyczących wiary w postęp, idei rewolucji oraz cykliczności zmian w procesie dziejowym. Interpretację procesów historycznych, rewolucyjnych przemian Heine przejął z wykładni Hegla dotyczącej istoty myśli i czynu. Postęp w dziejach zakładał również cykliczność zmian, wydarzeń politycznych. Analizując utwory niemieckiego poety można jednak stwierdzić, iż przedstawia on inną wizję celu tych zmian oraz konsekwencji przebiegu procesów historycznych. Stosunek Heinego do założeń idealizmu niemieckiego ewoluował. Poeta nie był bezkrytycznym propagatorem haseł idealistycznych, w swoich utworach podejmował próbę polemiki z panującymi poglądami. Wraz z rozwojem wydarzeń politycznych i zmian zachodzących w pierwszej połowie XIX wieku jego stanowisko stawało się coraz bardziej krytyczne. ■

BIBLIOGRAFIA:

Literatura podmiotu

Hegel G.W.F., *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, [w:] Hegel G.W.F., *Werke in zwanzig Bänden*, t. XX, Frankfurt am Main 1986.

Hegel G.W.F., *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, [w:] Hegel G.W.F., *Werke in zwanzig Bänden*, t. XII, Frankfurt am Main 1986.

Heine H., *Werke und Briefe*, wyd. Hans Kaufmann, t. 1-10, Berlin 1961-1964.

Literatura przedmiotu

Betz A., *Ästhetik und Politik. Heinrich Heines Prosa*, München 1971.

Craig G.A., *Geschichte Europas 1815-1980. Von Wiener Kongreß bis zur Gegenwart*, München 1989.

Grab W., *Heinrich Heine als politischer Dichter*, Heidelberg 1982.

Honsza N., „O Niemcy. Kraj dębów i tępoty”. *Heinrich Heine: (nie)szczęście literatury niemieckiej*, „Zbliżenia interkulturowe” pismo Wyższej Szkoły Studiów Międzynarodowych 2010 nr 8, s. 7-35.

- Honsza N., „*O wolności, jesteś złym snem!*”, „Zbliżenia interkulturowe...”, 2011 nr 9, s. 7-44.
- Honsza N., „*Syn rewolucji przeprawił się przez Ren, pijany entuzjazmem*”, „Zbliżenia interkulturowe...”, 2011 nr 10, s. 7-19.
- Koopmann H., *Freiheitssonne und Revolutionsgewitter. Reflexe der Französischen Revolution im literarischen Deutschland zwischen 1789 und 1840*, Tübingen 1989.
- Kośsek W., *Begriff und Bild der Revolution bei Heinrich Heine*, Frankfurt am Main 1982.
- Krüger E., *Heine und Hegel. Dichtung, Philosophie und Politik bei Heinrich Heine*, Kronberg 1977.
- Kuderewicz Z., *Hegel i jego uczniowie*, Warszawa 1984.
- Lefebvre J.P., *Der gute Trommler. Heines Beziehung zu Hegel*, Hamburg 1986.
- Nipperdey T., *Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München 1991.
- Sammons J.L., *Heinrich Heine*, Stuttgart 1991.
- Saueracker-Ritter R., *Heinrich Heines Verhältnis zur Philosophie*, München 1974.
- Schnell R., *Heinrich Heine zur Einführung*, Hamburg 1996.
- Siemek M.J., *Hegel i filozofia*, Warszawa 1998.
- Windfuhr M., *Zum Verhältnis von Dichtung und Politik bei Heinrich Heine*, w: *Heine Jahrbuch 1985*, 24, s. 103-122.
- Vogt M. (red.), *Deutsche Geschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart-Weimar 1997.

O AUTORCE:

mgr Agnieszka Reszka – absolwentka historii (Uniwersytet Jagielloński), filologii germańskiej (Uniwersytet Wrocławski) oraz filologii angielskiej (Wyższa Szkoła Lingwistyczna w Częstochowie). Jest doktorantką Wydziału Filologiczno-Historycznego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pracuje jako nauczyciel języków obcych.